Qaşqaylar və onların folkloru

Folklorşünas alim Əli Şamilin "Qaşqaylar və onların folkloru" kitabını oxuculara təqdim edirik

əvvəli ötən saylarımızda

Baba Kuhinin Şiraza təkrar dönüşü

Nişapurda yaşadığı illərdə qızğın fəaliyyətinə, böyük alim və ariflərlə görüşüb fikir mübadiləsi etdiyinə görə bir çoxu onu Nişapurlu saymış və künyəsini Nişapuri yazmışdır. Yevgeni Bertelsin adı və soyadı Şeyx Məhəmmədəli Əbu Abdullah Məhəmməd ibn Abdullah ibn Ubeydullah ibn-Əhməd Şirvani Babakuhi (http://gsaz.az/articles/view/274/Sheyx-Mahammadali- Babakuhi-Bakuvi) kimi yazdığı böyük sufi arifin Nişapurdan Şirvana gəlməsi, oradan Şiraza getməsi, yoxsa Nişapurdan birbaşa Şiraza getməsi haqqında ciddi bir qaynaq yoxdur.

Zakir Məmmədov yazır: "Məhəmməd Bakuvi ömrünün sonlarında 90 yaşından sonra Şiraz yaxınlığında bir mağaraya çəkilib orada yaşamışdır (Məmmədov Zakir. 1986:6-10). 90 yaşlı qocanın karvanla Şirvandan Şiraza getməsi o qədər də inandırıcı görünmür. Deməк, Məhəmməd Abdulla oğlu 90 yaşlarından əvvəl Şiraza gedibmiş.

Onu nəzərə alsaq ki, keçmişdə yoluxucu xəstəliklərdən, təbii fəlakətlərdən, savaş və onun doğurduğu aclıqdan insanlar daha gənc ikən ölürdülər, onda Baba Kuhinin 100 ildən çox yaşaması da şübhə doğurur. Bu gün məzardakı kəllə sümüyü əsasında dünyasını dəyişmiş adamın portretini dəqiq yaratmaq mümkün olduğu kimi, onun sümüyündən alınmış nümunədən də cinsini, yaşını, irqini, hətta hansı nəslə mənsub olduğunu da müəyyənləşdirmək olur. Heyf ki, indiyədək böyük sufi-arifin məzarını açıb onunla bağlı bəzi faktları incələməyiblər. Doğunun məşhur alimlərindən Xacə Abdullah Ənsarinin yazdığına görə, Baba Kuhi Bakuvi 30 min hekayə və 3 min hədis toplayıbmış. Onun topladığı hədislər sufi ruhlu olduğuna görə, mühafizəkar İslam alimləri bu hədislərə ciddi yanaşmamışlar. Maqnitofonun, diktofonun, kameranın mövcud olduğu indiki dövrdə belə 30-35 min mətin toplayan folklorçuya az-az rast gəlmək olar. Kağız-qələmin ibtidailiyini, iş şəraitinin çətinliyini, yəni səfərlərdə, şam işığında yazmağı nəzərə alsaq, bu, çox çətin bir işdir.

Səyyah Hacı Zeynalabdin Şirvanı haqqında dəyərli araşdırmaların müəllifi olan Nürəddin Kərimov (https://sputnik.az/life/20161125/407843867/salyan-qaracala-vagam-filosof. html) və "Baba Kuhi Bakuvi (Nişapuri, Şirazi) və Pirhüseyn Şirvani" kitabının müəllifi Eybalı Mehrəliyevə görə (Mehrəliye Eybalı, 2002:37), kainatın heliosentrik sistemi haqqında Baba Kuhi Əbu Reyhan əl- Birunidən 30-40 il, Kopernikidən isə 500 il əvvəl fikir söyləmişdir.

Baba Kuhinin adı ilə bağlı olan yerlər haqqında

Baba Kuhidən yazanlar onun künyəsini Şirvani kimi də göstərirlər. Şirvan toponiminə çox yerdə rast gəlinsə də, onlardan üçü daha məşhurdur. Bunların biri Qafqaz dağlarının güneyində - Azərbaycanda yerləşən Şirvan ərazisidir ki, miladi 861- 1538-ci illərdə var olmuş Şirvanşahlar dövləti də elə bu ərazidə qurulmuşdur; ikincisi, bugünkü İran İslam Respublikasının Qüzeyində, Xəzərə yaxın bir yerdəki Şirvan qəsəbəsidir; üçüncüsü də bugünkü Türkiyənin Siirt vilayətindəki Şirvandır.

Bunlardan başqa, Şirvanla bağlı bir sıra ayrı toponimlər də var (Şirvancıq, Şirvanlı, Şirvan dərə vb.). Ancaq Şirvani ləqəbini götürən alim, sərkərdə, şair və səyyahların böyük əksəriyyəti Azərbaycanın Şirvan bölgəsi ilə bağlılığı olan şəxslərdir. Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşandan sonra Baba Kuhi haqqında yazılan publisistik məqalələrin sayı da çoxalmışdır. Bu yazılar böyük arifi tanıtmaq baxımından əhəmiyyətli olsa da, bəzən ifrata varılır. Harada Baba adı ilə bağlı ziyarətgah görülürsə, oranı Baba Kuhi ilə bağlamağa çalışırlar. Məsələn, Salyan rayonunun Qaraçala qəsəbəsi yaxınlığındakı Kürovdağın yamacında bir ziyarətgah var.

Ziyarətgaha gələnlərin Həzrət Baba adlandırdıqları bu yeri son zamanlar Baba Kuhinin adı ilə bağlayırlar. Şirvan Şəhər Mədəniyyət Mərkəzinin məsləhətçisi Eldar Qəmərli Sputnik saytının əməkdaşına deyir: "Vağamı müqəddəsləşdirən yeganə səbəb Yaxın Şərq ölkələrində səyyah, böyük şair və filosof kimi tanınmış Baba Kuhinin bir müddət burada yaşamasıdır... Lakin xalqın çoxəsrlik inancı və nəsildən- nəslə ötürülməklə, mahiyyətcə dəyişikliyə uğramadan bu günümüzədək gəlib çıxmış rəvayətlər, heç də əsassız hesab edilə bilməz.

Vağamla Pirsaat çayı vadisi arasında 30-35 km məsafə var. Ola bilsin ki, Baba Kuhi həqiqətən əvvəlcə orada məskunlaşıb, sonra bu mağaraya köçüb". https://sputnik.az/life/20161125/407843867/salyan-qaracala-vagam-filosof.html Ehtimalla, "ola bilsin ki" ilə tarixi şəxsiyyətlər haqqında fikir söyləmək elmdən uzaqdır. Belə fikir və mülahizələr dolaşıqlıq yaradır. Baba sufilərdə təriqət başçısına, müridə verilən addır. Quba, Şabran, Şamaxı, İsmayıllı rayonlarında da baba filankəs adı ilə türbələr və məzarlar var. Babadağın da Baba Kuhinin adı ilə adlandırılması fakta dayanmır. Qafqaz dağ silsiləsinin güney-doğusundakı Babadağdan başqa Türk xalqlarının yaşadıqları Özbəkistan Respublikasının Surxandərə vilayətində, Surxandərya ilə Kafirniqan çayları arasında Babatau dağları, eləcə də Krımın Canköy rayonunda Babatau dağı var. Anadoluda da Fəthiyə rayonunun güney doğusundakı, Dənizli ilə Muğlanın arasında, Kəmər Su Anbarının güney batısında, Qara dənizin Ereyli ilə Devrek rayonları arasında və b. bölgələrdəki dağ adlarının da Baba dağ adlandırıldığını görürük (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985:288, I cild).

Arxeoloq F.İbrahimov 1990-1993-cü illərdə Qız qalasının yanında qazıntı apararkən orada tikinti qalıqlarına rast gəlmiş, 1998-ci ildə işini davam etdirəndə isə iki otağın salamat qalmış divarları ortaya çıxmışdır. Böyük otağın döşəməsində qazıntı aparılarkən batı tərəfdəki divarın güney-batısında tağ formalı taxça içərisində yerləşmiş mehrab aşkar etmişdir. Mehrabın üstündəki Ərəb əlifbasının kufi xəttilə yazılmış mətni Məşədixanım Nemətova "Hakimiyyət Allaha məxsusdur" kimi oxumuşdur.

Arxeoloq F.İbrahimova görə, aşkara çıxardığı bina qalığı məscid olmuşdur. O ehtimal edir ki, 11-ci yüzildə tikilmiş bu məscid Baba Kuhi Bakuvinin məscidi-dir.(https://az.wikipedia.org/wiki/Baba_Kuhi_Bakuvi_məscidi) Həm tarixi mənbələrdə, həm də xalq arasında dolaşan rəvayətlərdə Bada Kuhinin təxəllüslərinə aid o qədər məlumatlar var ki, bunların hamısının bir tarixi şəxsiyyət barədə olmasının özü zaman-zaman mübahisə mövzusuna çevrilib.

Sonuc

Miladi 1051-ci ildə dünyasını dəyişən Baba Kuhini yaşadığı mağaranın yanında dəfn ediblər. Xəlifə Qaimin (1031-1075) zamanında deмək olar ki, hakimiyyətin şəriksiz sahibi Deyləmli Buveyhilər sülaləsi olub. Bu sulalənin öndəgedənlərinin də Baba Kuhiyə sevgisi böyük olduğuna görə, qəbri üzərində türbə tikdiriblər. Sonrakı yüzilliklərdə baxımsızlıqdan türbə dağılıb.

Şərqin Nizami Gəncəvi, Sədi, Hafiz, Əbdürrəhman Cami, Nəsimi, Seyid Əzim Şirvani kimi dahi sənətkarları ona şeirlər həsr etmiş, öz əsərlərində Baba Kuhini xatırlamışlar (http:// www.dunyaaz.com/mobil/w2131.html).

Baba Kuhinin milli mənsubiyyət məsələsinə Füzuli Bayat belə aydınlıq gətirir: "Demək lazımdır ki, indiki Türkmənistan, Əfqanıstan və İran ərazilərini əhatə edən tarixi Xorasan vilayəti erkən orta əsrlərdən ikidilli idi... Xorasan sufi məktəbi təbii ki, təkcə Türk sufizmi olaraq anlaşıla bilməz. Nişapur məktəbi və nümayəndələri Əcəm sufi qoluna daxil idilər və onun miliyətcə Türk olan sufiləri də (məsələn, Baba Kuhi, Xaraqani, Sührəverdi, Şeyx Mahmud Şəbüstəri və b.) Türk sufi şairləri, yaxud filosofları sayıla bilməz. Hətta Buxara bölgəsində yaranan nəqşibəndi təriqətinin dərvişləri də ikidilli idilər (Bayat Füzuli, 2011:87).

Bizə görə, ikidillilik göstərilən şəxslərin Türk sufiləri olması gerçəkliyini ortadan qaldırmır. Şirazda Azərbaycandan gedənlər Baba Kuhi zamanında yaşadıqları kimi, sonrakı yüzillərdə də yaşamlarını davam etdirmişlər. Səfəvilər dövründə Azərbaycandan Türklərin Fars vilayətinə aparılması oradakı azərbaycanlıların sayının və nüfuzunun artmasına səbəb olmuşdur. Şirazda və ona yaxın vilayətlərdə yaşayan Qaşqayların sayının 2,5 milyondan 5 milyonadək olduğunu yazırlar. Şirazdan İsfahana gedən yolun solundakı yamacda yerləşən Baba Kuhi Bakuvi türbəsinin ətrafı beş il əvvəl yenidən abadlaşdırılmış, orada park salınmış, əsərlərindən parçalar daşlara yazılmış, ərazi turistik bölgəyə çevrilmişdir.

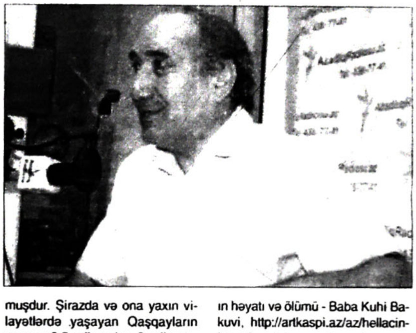

Qaynaqlar

1. ASE (Azərbaycan Sovet Ensikilopediyası). (1976). Birinci cild. Bakı.

2. Aşurbəyli Sara. (1998). Bakı şəhərinin tarixi: Orta əsrlər dövrü. Bakı: Azərnəşr, 356 s.

3. Aşurbəyli Sara. (2006). Şirvanşahlar dövləti, Bakı: http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=414639&pno=182405 s.

4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. (2011). 6-cı cilddə, 4-cü cild. Bakı: "Elm", 2011. s.123

5. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cilddə, 4-cü cild. Bakı: "Elm", 2011. s.124

6. Baba Kuhi məscidi. https://az.wikipedia.org/wiki/Baba_Kuhi Bakuvi_məscidi mağaraya çəkildi, oradan qeyb oldu. https://sputnik. az/life/20161125/407843867/salyan-qaracala-vagam-filosof.html 7. Bakıxanov Abbasqulu Ağa. (1970). Gülüstan-i İrəm, "Elm" nəşriyyatı, Bakı.

8. Bayat Füzuli. (2011). Türk təkə (təsəvvüf) ədəbiyyatı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, Bakı.

9. Göyüşov Nəsib. (2001). Təsəvvüf anlamları və dərvişlik rəmzləri, Tural-Ə Nəşriyyat Poliqrafiya mərkəzi, Bakı.

10. Hacıyeva Maarifə, Rıxtım Mehmet. (2009). Folklor və təsəvvüf ədəbiyyatı sözlüyü, "Nurlan" nəşriyyatı, Bakı.

11. Kərəmov Nurəddin. (1977). Qırx il səyahətdə, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=215344&pno=2

12. Məmmədli Məsiağa. Həllacın həyatı və ölümü - Baba Kuhi Bakuvi, http://artkaspi.az/az/hellacin-heyati-ve-lumu-mesiaamehemmedi/#. W4cLfpVR3iJ

13. Mehrəliyev Eybalı. (2002). Babakuhi Bakuvi (Nişapuri, Şirazi) və Pirhüseyn Şirvani. "Nafta-Press" nəşriyyatı, Bakı.

14. Məmmədov Zakir. (2006). Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakı.http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000029330

15. Musəvi Tağı. (1967). Bakı tarixinə dair orta əsr sənədləri. Bakı.

16. Rzakuluzade Solmaz. (1978). Mirovozreniye Baba Kuhi Bakuvi, Baku.

17. Rzakuluzade Solmaz. (1982). Politeizm v Azerbaydjane v

10-12 vv., Baku.

18. Şahinoğlu M. Nazif. (2002). "Kuhi-i Şirazi", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cild. 22. 347

19. Şeyx Məhəmmədəli Babakuhi Bakuvi http://gsaz.az/ articles/view/274/sheyx-mahammadali-babakuhi-bakuvi

20. Yazıcı Tahsin. (2002). "Ebu Said Ebu'l Hayr", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cild 10.

21.Yeni Türk Ansiklopedisi (1985). "Ötüken" neşriyatı, Birinci cild.

22. http://www.dunyaaz.com/mobil/w2131.html

ardı var...